

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA INSON VA FUQAROLAR KONSTITUTSIYAVIY HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA KAFOLATLARI

Raxmanov Faxriddin Xudarganovich

O'zbekiston Respublikasi IIVning Xorazm akademik

litseyi huquqshunoslik fani o'qituvchisi

Annatatsiya: O'zbekiston Respublikasida inson va fuqarolar Konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlarining yuridik xususiyatlari, kafolatlari va tizimi, inson va fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari kafolatlari haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Huquq, burch, xulq-atvor, jamiyat, davlat, huquqiy norma, erkinlik, ijtimoiy norma, Konstitutsiya, majburiyat, qonun, xalqaro pakt.

Аннотация: Изложены мнения и мнения о правовых особенностях, гарантиях и системе конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина в Республике Узбекистан, гарантиях личных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: Закон, обязанность, поведение, общество, государство, правовая норма, свобода, социальная норма, Конституция, обязательство, закон, международный договор.

Annotation: Opinions and opinions are presented about the legal features, guarantees and system of constitutional rights, freedoms and duties of people and citizens in the Republic of Uzbekistan, guarantees of personal rights and freedoms of people and citizens.

Key words: Law, duty, behavior, society, state, legal norm, freedom, social norm, Constitution, obligation, law, international pact.

“Xalqimizning farovon hayot kechirishi uchun munosib sharoit yaratish – konstitutsiyamizning bosh maqsadidir”. Sh.M.Mirziyoyev

Kirish

Huquq va burchlar insonlarning xulq-atvorini tartibga solish vositasi bo'lib, jamiyat, davlat yoki muayyan ijtimoiy guruhlar tomonidan o'rnatiladi. Ma'lumki, huquqiy normalar kishilarning yurish-turishlarini tartibga soladi, ularga muayyan huquqlar, erkinliklar beradi yoki ma'lum burchlarni yuklaydi. Huquq – shaxsga

tabiat, jamiyat, davlat tomonidan beriladigan o'z harakatining turi va me'yorini tanlab olish imkoniyati va burch esa jamiyat va davlat tomonidan belgilangan va huquqiy normalarda o'z aksini topgan talablarni bajarish zaruratidir. Yuridik huquq va burchlar jamiyatda amal qiluvchi ijtimoiy normalarning bir qisminigina tashkil etadi. Ular davlat tomonidan o'rnatiladi. Huquq normalarida o'z aksini topadi va davlat hokimiyati tomonidan ta'minlanadi, qo'riqlanadi.

Davlat tomonidan o'rnatilgan huquqiy normalar insonlarning hatti-harakatlarini belgilab, ularga huquq va erkinliklar beradi va burchlar yuklaydi. Huquqiy davlatning belgisi bo'lmish Konstitutsiya va qonunning ustunligi prinsipi fuqaro huquqlari, erkinliklari va burchlarining asosiy qonunda aks etishini taqozo etadi.

Huquq shaxsga tabiat va davlat tomonidan berilgan o'z ehtiyojini qondirish imkoniyati hamda uning turmush jarayonida o'ziga berilgan huquqlardan foydalanish imkoniyatlarini belgilovchi huquqiy normalardir.

Burchlar esa shu jamiyatdagi shaxslar uchun bajarilishi majburiy bo'lgan yoki biror-bir harakat qilishdan voz kechishni belgilaydigan huquqiy normalardir.

Asosiy qism

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining asosiy huquqlari, erkinliklari deganda, O'zbekiston davlati tomonidan o'rnatilib, uning Konstitutsiyasida qayd qilingan, har bir fuqaroga o'zining hatti-harakatini tanlash, unga berilgan imtiyozlardan shaxsiy hayotida va jamoat ishlarida qatnashish uchun foydalanish imkoniyati tushuniladi. Asosiy qonunda ko'rsatilgan imkoniyatlar bir vaqtda huquq, ba'zi birida erkinlik deb atalishi mumkin.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi yangi Konstitutsiyasining 42-moddasida har bir shaxsga mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko'rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalani huquqi qayd qilingan. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.27-bet].

Bu esa bir tarafdin huquq bo'lsa, ikkinchi tarafdin erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash erkinligi deb talqin etilishi mumkin. Fuqarolarning burchi – bu jamiyatning, davlatning fuqaro oldiga qo'ygan talablaridir. Bu talablar asosan shu jamiyatning, davlatning oldida turgan vazifalari bilan bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy zaruratni aks ettiradi (masalan, Vatanni himoya qilish, Konstitutsiya va qonunarga rioya etish, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish va hokazo).

Demak, asosiy burch (majburiyat deganda, O'zbekiston davlati tomonidan belgilanib, Konstitutsiyada mustahkamlangan, har bir fuqaro bajarishi zarur bo'lgan,

bajarmaslik esa javobgarlikka olib keladigan hatti-harakatlar va yashash tarzi qoidalari tushuniladi.

Asosiy qonunimiz bilan barcha fuqarolar zimmasiga Konstitutsiya va qonunlarga amal qilish, boshqalarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyati yuklatilgan. [Sh.M. Mirziyoyev. Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq- farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. T. "O'zbekiston". 2018. 28-bet]

Konstitutsiyaviy burchlarga butun O'zbekiston Respublikasi uchun zarur bo'lgan eng umumiy talablar kiradi va ularning bajarilishi butun jamiyat manfaatlari uchun mutlaqo zarurdir. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan bo'lib, ular joriy qonunchilik normalarida, ya'ni Konstitutsiyaviy, ma'muriy, fuqarolik, mehnat va boshqa huquqiy normalarda rivojlantirilgan, to'ldirilgan.

Konstitutsiyaviy huquq fanida fuqarolarning Konstitutsiyada o'z aksini topgan huquqlari, erkinliklari va burchlari asosiy huquqlar, erkinliklar va burchlar deb nomlanadi, boshqa qonunlarda, farmonlarda, kodekslarda ko'rsatilgan huquqlar, erkinliklar va burchlar esa asosiy emas deb ko'rsatiladi. Fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlari asosiy deb atalishining ikki sababi bor: birinchidan, ular fuqarolarning muhim manfaatlarini ifoda etadi va ayni paytda davlatning oliy manfaatlarini ham ko'zda tutadi, ikkinchidan, fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari oddiy, joriy qonunlarda emas, balki Konstitutsiya normalarida mustahkamlab qo'yilgan bo'ladi va fuqarolarning boshqa huquqlari shu asosiy huquqlar asosida yaratiladi va ularga mos bo'lishi kerak.

Fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari ma'lum xususiyatlarga ega. Ular quyidagilardan iborat:

1. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari O'zbekiston Respublikasining joriy qonunlari yoki boshqa normativ-huquqiy hujjatlarida yoki ulardan kelib chiqadigan huquqiy munosabatlarda emas, balki bevosita O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan. Shuning uchun ham bu huquqlar, erkinliklar va burchlar asosiy yoki Konstitutsiyaviy huquqlar va tadbirlar deyiladi.

2. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari birinchi navbatda, bevosita shaxs va fuqaro bilan davlat o'rtasidagi muhim aloqalarni ifodalaydi. Bunda davlat bir vaqtning o'zida ham fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini ta'sis etuvchi, ham bu huquqlar, erkinliklar va

burchlarning ta`minlanishini kafolatlovchi, ularning bajarilishini nazorat qiluvchi organ bo`lib maydonga chiqadi.

3. Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari qanday amalga oshirilishidan qat`i nazar, doimo mavjud bo`lib, amaldagi huquqiy normalarda o`z ifodasini topadi. Ular tugatilmaydi yoki yangidan paydo bo`lmaydi. Fuqaro O`zbekiston Respublikasi fuqaroligidan chiqmaguncha bu huquq va burchlardan voz kecholmaydi, undan foydalanaveradi. Bu huquq va kuchlar faqat davlat tomonidan Konstitutsiyaning o`zgartirilishi natijasida yangi huquqiy aktlar yordamida yangilanishi mumkin.

4. Konstitutsiyada ko`rsatilgan asosiy huquqlar, erkinliklar va burchlar barcha fuqarolarga bir xilda taalluqlidir, ular tenglik asosida beriladi, ularning mazmuni ham, hajmi ham bir xilda tushuniladi. Fuqarolarning O`zbekistonda bir xil huquq va erkinliklarga ega bo`lish qoidasi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi moddalariga to`la mos keladi. O`z navbatida, fuqarolarning davlat bilan huquqiy aloqalari mazmuni va hajmi xilma-xil shakllarda ham bo`ladi. Bir fuqaro o`ziga berilgan huquqlardan qisman foydalansa, ikkinchi fuqaro o`z huquqlaridan to`laligicha foydalanishi mumkin, bu fuqarolarning ixtiyoridir.

5. Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlari realdir. Ularning amalga oshirilishi faqatgina fuqarolarning shaxsiy harakatlaridan emas, balki O`zbekiston davlati va jamiyati tomonidan ta`minlanadi. Bu huquq va erkinliklarni ta`minlashda faqat Konstitutsiyaviy huquq normalarigina emas, balki boshqa huquq tarmoqlarining normalaridan ham foydalaniladi.

Fuqarolar huquqlari, erkinliklari va burchlarining real amalga oshirilishining turli yo`llari mavjud: birinchidan, davlat o`z Konstitutsiyasida o`zining butun organlari, mansabdor shaxslariga fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlangan huquqlari va erkinliklarini ta`minlashni buyuradi; ikkinchidan, davlat ushbu huquq, erkinliklar va burchlarni ta`minlashni muhofaza qilish uchun maxsus organlar to`zadi (ichki ishlar organlari, prokuratura va sud organlari); uchinchidan, fuqarolarning huquqlari, erkinliklarini muhofaza qilishda jamoat uyushmalari (kasaba uyushmalari, yoshlar uyushmalari, xotin-qizlar birlashmalari va boshqalar) ham ishtirok etadilar. To`rtinchidan, Konstitutsiyaning X bobida («inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlari») moddama-modda kafolatlarning turlari ko`rsatilgan.

Fuqarolarning huquqlari va erkinliklari daxlsizdir, sud qarorisiz fuqarolarni ulardan mahrum etishga yoki cheklab qo`yishga hech kim haqli emas.

6. Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va burchlari o'zaro bog'liqdir. Konstitutsiyaning 20-moddasida: «O'zbekiston Respublikasi fuqarosi va davlat bir-biriga nisbatan bo'lgan huquqlari va burchlari bilan o'zaro bog'liqdirlar», 59-moddasida esa «Barcha fuqarolar Konstitutsiyada belgilab qo'yilgan burchlarini bajaradilar» deyilgan. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 37-bet]. Bu Konstitutsiyaviy qoidalar shuni bildiradiki, jamiyat va davlat oldida hech qanday burchlarni ado etmasdan, faqat huquq va erkinliklardan foydalanib hayot kechirishi mumkin emas.

Har bir fuqaro huquq va erkinliklardan foydalanar ekan, boshqa fuqarolarning, davlat va jamiyatning qonuniy manfaatlari, huquqlari, erkinliklariga putur yetkazmasliklari shart. (22-modda). [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 15-bet]

Davlat ham, o'z navbatida, qonunar asosida fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, ularni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi lozim.

Fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari o'zining mazmuni va xarakteriga qarab har xil bo'ladi. Ular davlat bilan fuqarolarning asosiy munosabatlari va aloqalari negizini bildiradi va shu ma'noda ular bir butunlikni, ya'ni ajralmas birlikni tashkil qiladi. Shuning uchun ham har bir huquq, erkinlik va burchni faqat alohida-alohida emas, balki ma'lum tizimga solib bir-biri bilan ichki bog'liqlikda ko'rib chiqish kerak.

Fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari tizimi tarkibiy qismlarining aloqalari ma'lum yo'nalishlarda bo'ladi. Ulardan asosiylari quyidagilar:

1. Ba'zi bir Konstitutsiyaviy huquqlar, erkinliklar va burchlarning amalga oshirilishi boshqa huquqlar va erkinliklarning amal qilishi uchun asos bo'ladi. Masalan, O'zbekiston fuqarosining mehnat qilish huquqining amalga oshirilishi, uning dam olish huquqini, ijtimoiy ta'minot huquqini amalga oshirishga bog'liq bo'ladi.

2. Ba'zi huquq va burchlarning amalga oshishi, boshqa bir burchlar va huquqlarning to'xtatilishiga olib keladi. Masalan, fuqarolarning vaqtinchalik va doimiy mehnat qobiliyatini yo'qotish, ijtimoiy ta'minot huquqidan foydalanish imkoniyatini keltirib chiqaradi.

3. Fuqarolarning ba'zi bir huquqdan to'g'ri foydalanmasligi yoki Konstitutsiyaviy burchini bajarmasligi ularning boshqa Konstitutsiyaviy huquqlaridan foydalanishga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, mehnat qilish

huquqining bo'zilishi, ishdan qonunsiz bo'shatilishi, fuqarolarning dam olish va moddiy ta'minot huquqining bo'zilishiga olib kelishi mumkin.

Yuridik fanda fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini uch guruhga bo'lish qabul qilingan :

Ijtimoiy-iqtisodiy huquqlar:

Siyosiy huquqlar:

Shaxsiy huquqlar.

Fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini guruxlarga ajratishda asosan, ikki talab hisobga olinishi kerak. Birinchidan, unda insonning hayoti va faoliyati sohasidagi muxhm tomonlari, ikkinchidan, guruhlarga bo'lishda faqat huquq va erkinliklarni hisobga olish bilan cheklanmasdan albatta Konstitutsiyaviy burchlarni ham qo'yish kerak. Chunki Konstitutsiyaviy huquqlar, erkinliklar va burchlarning birligi shaxsning huquqiy holati prinsipi hisoblanadi.

O'zbekiston fuqarolarining asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlarini ilmiy asoslangan tartibda tasniflash O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida o'z aksini topgan. Unga asosan, O'zbekistonda inson va fuqarolarning Konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

shaxsiy huquq va erkinliklar (VII bob);

Siyosiy huquqlar (VIII bob);

Fuqarolarning burchlari (XI bob).

O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining Konstitutsiyaviy huquqlari, erkinliklari va burchlari tizimining asosini tashkil qiluvchi fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklari Konstitutsiyaning VII bobida qonunan mustahkamlangan bo'lib, Respublikadagi butun huquq tarmoqlari uchun asosiy manba hisoblanadi. Fuqarolarning mazkur huquqlari va erkinliklari xalqaro huquqiy hujjatlarga, chunonchi inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi paktga hamda fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktga to'la mos keladi va ana shu hujjatlardan kelib chiqadi.

Shaxsni, uning hayotini ijtimoiy xavfli tajovo'zlardan muhofaza qilish davlatning vazifalaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 25-moddasida «Yashash huquqi har bir insonning o'zviy huquqidir. Inson hayotiga suyuqasd qilish eng og'ir jinoyatdir»,- deb yozib qo'yilgan.

Haqiqatan ham, yashash huquqi insonning tabiiy huquqidir, har bir inson jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, fikrlash, shaxsiy va ijtimoiy ahvolidan, yoshi, jismoniy kuchi sog'ligidan qat'i nazar yashash huquqiga ega. Insonning yashashdan maqsadi yagona bo'lib, tinchlik va osoyishtalikda, farofon hayot kechirishdir. O'z navbatida, inson bu maqsadga erishish uchun o'z oldiga qo'yilgan talablarni ham sidqidildan bajarishi lozim.

Insonning yashash huquqi Konstitutsiya va boshqa turli qonunlar bilan muhofaza qilinadi. Bu sohada jinoyat kodeksi muhim o'rin egallab, u maxsus vositalar orqali inson hayotini jinoyat tajovo'zlardan himoya qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 27-moddasida har bir insonga erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqi berilgan. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 18-bet].

Har bir shaxs tug'ilishi bilan shaxsiy daxlsizlikka ega bo'lib, erkin hayot kechiradi, ya'ni bu har bir kishi erkin ravishda, o'z ixtiyori bo'yicha harakat qilishi mumkin, faqat shaxsning harakatlari qonunga zid bo'lmasligi kerak. Hech kim insonga qonunsiz ta'sir o'tkazish, uni ba'zi xarakatlarni qilishga majburlash yoki uning huquqlarini cheklashi mumkin emas.

Shaxsiy daxlsizlik va erkinlik huquqi O'zbekiston huquq tizimining turli sohalari bilan, shu jumladan jinoyat huquqi bilan muhofaza qilinadi, unda bu huquqlarga tajovo'z qilganlik uchun javobgarlik o'rnatilib turli jazo choralari belgilangan. [www.ziyounet.uz]

Fuqarolarning huquqlarini muhofaza etishda prokuratura, sud va ichki ishlar organlarining o'rni beqiyosdir. Masalan, amaldagi qonunarga binoan shaxsni hibsga olish va uni ushlab turish haqidagi masalani prokuror hal qiladi.

O'zbekiston Konstitutsiyasining 28-moddasida: «Jinoyat sodir etilganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sud qonuniy tartibda, oshkora ko'rib chiqilib, aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi» –deb ko'rtilgan. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 19-bet].

Aybsizlik prezumpsiyasi deganda-yuridik fanda aybi qonunda belgilangan tartibda va tegishli organlar tomonidan tasdiqlanmaguncha shaxsning aybsiz hisoblanishi tushuniladi. O'zbekiston mustaqil bo'lib, o'z Konstitutsiyasini qabul qilgach, aybsizlik prezumpsiyasi odil sudlovning asosiy prinsipi bo'lib qoldi. Bu prinsipga amal qilinganda, jazo tayinlashdan avval jinoyatni aynan shu shaxs sodir etganligini aniqlashga majbur.

Jinoyat sodir qilgan shaxsning aybdorligini isbotlash majburiyati tergovchi, surishtiruvchi, prokuror va sudga yuklatilgan Konstitutsiyada ayblanuvchiga o'zini himoya qilish huquqi ham ko'rsatilgan. Qoidaga ko'ra shaxsning bu huquqi advokatlar orqali amalga oshiriladi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi insonlarga ma'lum huquqlar va erkinliklar berish bilan birga ularni amalga oshirish uchun kerakli iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy va huquqiy kafolatlar bilan ta'minlaydi.

Masalan, Konstitutsiyaning 39-moddasida fuqarolarning kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish kabi siyosiy huquqi mustahkamlangan. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 26-bet]. Bu huquqni ta'minlash choralari, amalga oshirish yo'llari «O'zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to'g'risida»gi qonunda, «Kasaba uyushmalari, ularning huquqlari va faoliyatining kafolatlari to'g'risida»gi qonunda belgilab qo'yilgan.

Konstitutsiyaning 40- moddasida har bir shaxsga bevosita o'zi va boshqalar bilan birgalikda vakolatli davlat organlariga, muassasalariga yoki xalq vakillariga ariza, taklif va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqi berilgan. «Fuqarolarning murojaati to'g'rsida»gi qonunda bu huquqlarni amalga oshirish qoidalari, murojaatlari belgilangan. [O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 26-bet].

Fuqarolarning davlat organi, jamoat birlashmasi, korxonona, muassasa, tashkilot yoki mansabdor shaxsning hatti-harakati yoki qarori ustidan sudga shikoyat qilish huquqi bir necha joriy qonunlarda mustahkamlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi –T.: 2023.
2. I.A.Karimov «O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura». –T.: 1996.
3. I.A.Karimov «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir». –T.: 1996.
4. Sh.M.Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko'taramiz. –T.: 2018.
5. Sh.M.Mirziyoyev.Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –T.: 2018.
6. Sh.M.Mirziyoyev.Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. –T.: 2019.
7. Sh.M.Mirziyoyev.Bilimli avlod – buyuk kelajakning, tadbirkor xalq- farovon hayotning, do'stona hamkorlik esa taraqqiyotning kafolatidir. –T.: 2018.
8. R.Qayumov « O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi» –T.: «Adolat» 1996.
9. X.Odilqoriyev,A.Saidov,U.Tadjixanov, «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi». –T.: 2001.
10. O.T.Husanov. Konstitutsiyaviy huquq. –T.: 2022
11. www.ziyonet.uz